

ความรับผิดทางอาญาของผู้บังคับบัญชาตามธรรมนูญกรุงโรมว่าด้วยศาลอาญาระหว่าง
ประเทศ : การนำมาใช้ในกฎหมายไทย

RESPONSIBILITY OF COMMANDERS AND OTHER SUPERIORS IN ROME STATUTE
OF THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT : ADOPTION IN THAI LAW

พิสันต์ จันจุฬา

Pisan Chanchula

นักศึกษาปริญญาโท หลักสูตรนิติศาสตรมหาบัณฑิต สาขากฎหมายอาญา

คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ : lawyerpipe@gmail.com

Graduate student of Master of Laws Program in Criminal Law,

Faculty of Law, Thammasat University. Email address : lawyerpipe@gmail.com

Received : August 1, 2018

Accepted : December 19, 2019

บทคัดย่อ

หลักความรับผิดทางอาญาของผู้บังคับบัญชา เป็นหลักการสำคัญประการหนึ่งของกฎหมายอาญาระหว่างประเทศ ที่ได้กำหนดความรับผิดทางอาญาแก่บุคคลในฐานะผู้บังคับบัญชาไม่ว่าจะเป็นทหารหรือพลเรือน ซึ่งไม่กระทำตามหน้าที่ป้องกันหรือลงโทษผู้ใต้บังคับบัญชาที่ได้ประกอบอาชญากรรมร้ายแรง โดยหลักการเรื่องนี้ไม่มีปรากฏในระบบกฎหมายไทย แม้ว่าปัจจุบันประเทศไทยยังไม่มีพันธกรณีในการอนุวัติการธรรมนูญกรุงโรมว่าด้วยศาลอาญาระหว่างประเทศ อย่างไรก็ตาม การนำหลักการตามธรรมนูญกรุงโรมมาบัญญัติเป็นความผิดตามกฎหมายไทยย่อมเป็นประโยชน์ต่อมาตรฐานการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนในประเทศไทย และยังจำเป็นต่อการปฏิบัติตามพันธกรณีระหว่างประเทศในการป้องกันและปราบปรามอาชญากรรมร้ายแรงดังกล่าวซึ่งมีสถานะเป็นกฎหมายบังคับเด็ดขาด

คำสำคัญ

ความรับผิดทางอาญาของผู้บังคับบัญชา, ธรรมนูญกรุงโรมว่าด้วยศาลอาญาระหว่างประเทศ

ABSTRACT

The principle of responsibility of commanders and other superiors is one of the essential principles in International Criminal Law. It imposes criminal responsibility on both military commanders and civilian superiors for failure in his duty to prevent or punish subordinates committing grave crimes. The principle has never appeared in Thai legal system. Currently, Thailand does not have an obligation to implement the Rome Statute of the International Criminal Court. However, adopting principle of Rome Statute in Thai laws would be beneficial to the standard of human rights protection in Thailand and necessary for the compliance with the international obligation to prevent and suppress such a grave crime which is *jus cogens*.

Keywords

Responsibility of commanders and other superiors, Rome Statute of the International Criminal Court

บทนำ

แนวคิดในการกำหนดให้การกระทำใด ๆ ของปัจเจกบุคคลเป็นความผิดอาญาร้ายแรงภายใต้สนธิสัญญา และจารีตประเพณีระหว่างประเทศ เพื่อลงโทษการกระทำละเมิดอย่างร้ายแรงต่อสิทธิเสรีภาพ และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ได้พัฒนาเป็นระบบกฎหมายอาญาระหว่างประเทศ (International Criminal Law) และการก่อตั้งศาลอาญาระหว่างประเทศ (International Criminal Court) โดยนับแต่อดีต ผู้กระทำผิดเช่นนี้น่าจะเป็นกลุ่มบุคคลที่เป็นองค์กร มีโครงสร้างตามลำดับชั้นและมีสายการบังคับบัญชา ก่อให้เกิดหลักความรับผิดชอบทางอาญาของผู้บังคับบัญชา (responsibility of commanders and other superiors) ซึ่งต่อมาได้บัญญัติในธรรมนูญกรุงโรมว่าด้วยศาลอาญาระหว่างประเทศ (Rome Statute of the International Criminal Court) ข้อ 28 ที่ได้กำหนดหน้าที่และความรับผิดชอบทางอาญาแก่ผู้บังคับบัญชาไม่ว่าจะเป็นทหารหรือพลเรือน ในการควบคุมผู้ใต้บังคับบัญชาเพื่อการป้องกันการกระทำผิดกฎหมายอาญาร้ายแรง โดยเนื้อหาในบทความนี้จะได้อธิบายถึง หลักความรับผิดชอบทางอาญาของผู้บังคับบัญชาตามธรรมนูญกรุงโรม ข้อพิจารณาการปรับใช้ในกฎหมายไทยโดยวิเคราะห์เปรียบเทียบความผิดฐานเจ้าพนักงานละเว้นการปฏิบัติหน้าที่โดยมิชอบ ตามประมวลกฎหมายอาญามาตรา 157 และข้อพิจารณาการนำความรับผิดชอบทางอาญาของผู้บังคับบัญชามาบัญญัติเป็นกฎหมายภายใน

1. หลักความรับผิดชอบทางอาญาของผู้บังคับบัญชาตามธรรมนูญกรุงโรม

หลักความรับผิดชอบทางอาญาของผู้บังคับบัญชานั้นเป็นความรับผิดชอบในการไม่กระทำทางอาญา (criminal liability for omission) ที่มีพัฒนาการในกฎหมายมนุษยธรรมระหว่างประเทศ ซึ่งปรากฏขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมจากคำพิพากษาของศาลทหารระหว่างประเทศตะวันออกไกล (IMTFE)¹ และมีการพัฒนาหลักเกณฑ์จากการดำเนินคดีอาชญากรรมร้ายแรงระหว่างประเทศในในเวลาต่อมา โดยเฉพาะที่สำคัญคือการพิจารณาคดีของศาลอาญาระหว่างประเทศอิตาลีโกสลาเวีย (ICTY) และได้บัญญัติในธรรมนูญกรุงโรมข้อ 28 ซึ่งบัญญัติว่า²

“ข้อ 28 ความรับผิดชอบของผู้บังคับบัญชาและผู้บังคับบัญชาอื่น ๆ

นอกเหนือจากมูลเหตุอื่น ๆ ของความรับผิดชอบทางอาญาตามธรรมนูญศาลในการกระทำความผิดภายในเขตอำนาจศาลแล้ว

(a) ผู้บังคับบัญชาทหาร หรือบุคคลที่กระทำการเป็นผู้บังคับบัญชาทางทหาร ต้องมีความรับผิดชอบทางอาญาสำหรับการกระทำความผิดภายในเขตอำนาจศาล ที่กระทำโดยกองกำลังภายใต้การบังคับบัญชาและการควบคุมอย่างมีประสิทธิภาพ หรือภายใต้อำนาจและการควบคุมอย่างมีประสิทธิภาพ แล้วแต่กรณี อันเป็นผลมาจากการที่บุคคลนั้นละเลยไม่ควบคุมกองกำลังเช่นนั้นอย่างเหมาะสม เมื่อ

(i) ผู้บังคับบัญชาทหารหรือบุคคลนั้น รู้ หรือ ควรได้รู้ ถึงสถานการณ์ในขณะนั้นว่า กองกำลังได้กระทำ หรือ กำลังจะกระทำความผิดเช่นนั้น และ

(ii) ผู้บังคับบัญชาทหารหรือบุคคลนั้น ละเลยที่จะใช้มาตรการที่จำเป็นและเหมาะสมทั้งหมดภายในอำนาจของตน เพื่อป้องกัน หรือระงับการกระทำของกองกำลัง หรือเสนอเรื่องต่อหน่วยงานที่มีอำนาจให้มีการสอบสวนและดำเนินคดี

(b) ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างผู้บังคับบัญชากับผู้ใต้บังคับบัญชาที่ไม่ได้ระบุไว้ในวรรคแรก ผู้บังคับบัญชาต้องมีความรับผิดชอบทางอาญาต่อการกระทำความผิดภายในเขตอำนาจศาลที่กระทำโดยผู้ใต้บังคับบัญชาที่อยู่ภายใต้อำนาจและการควบคุมอย่างมีประสิทธิภาพ อันเป็นผลมาจากการที่บุคคลดังกล่าวมิได้ควบคุมผู้ใต้บังคับบัญชาอย่างเหมาะสม โดย

¹ โปรตุเกส ฐโท อัมเมสคักดิ์, “แนวคำพิพากษาของศาลอาญาระหว่างประเทศอิตาลีโกสลาเวีย เกี่ยวกับความรับผิดชอบทางอาญาของผู้บังคับบัญชาต่อการกระทำของผู้ใต้บังคับบัญชา,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548), น.13-15.

² Rome Statute of the International Criminal Court, article 28.

(i) ผู้บังคับบัญชา รั้ว หรือจงใจเพิกเฉยต่อข้อมูลที่ระบุอย่างชัดเจนให้เห็นได้ว่า ผู้ใต้บังคับบัญชาได้กำลังกระทำหรือกำลังจะกระทำความผิดเช่นนั้น

(ii) การกระทำความผิดนั้นเกี่ยวข้องกับกิจกรรมซึ่งอยู่ภายในความรับผิดชอบและการควบคุมอย่างมีประสิทธิภาพของผู้บังคับบัญชา

(iii) ผู้บังคับบัญชาละเลยที่จะใช้มาตรการที่จำเป็นและเหมาะสมทั้งหมดภายในอำนาจของตนเพื่อป้องกันหรือระงับการกระทำของกองกำลัง หรือเสนอเรื่องต่อหน่วยงานที่มีอำนาจให้มีการสอบสวนและดำเนินคดี”

การพิจารณาความผิดตามธรรมนูญกรุงโรมข้อ 28 นั้น ผู้เขียนจะขออธิบายหลักเกณฑ์พอสังเขป ดังต่อไปนี้

1.1 ปรากฏการกระทำความผิดโดยผู้ใต้บังคับบัญชา

การกระทำความผิดต้องมีความเกี่ยวข้องกับตัวผู้ใต้บังคับบัญชาเท่านั้น โดยหลักความรับผิดชอบทางอาญาของผู้บังคับบัญชา จะนำมาปรับใช้ลงโทษต่อเมื่อไม่ปรากฏว่าผู้บังคับบัญชามีความรับผิดชอบโดยตรง (direct form of responsibility)³

1.2 ปรากฏความสัมพันธ์ระหว่างผู้บังคับบัญชากับผู้ใต้บังคับบัญชา

ธรรมนูญกรุงโรมข้อ 28 ได้กำหนดประเภทของผู้บังคับบัญชาออกเป็นส่วนของผู้บังคับบัญชาทหาร (military commander) และส่วนของผู้บังคับบัญชาพลเรือน (civilian superior) โดยต้องเป็นผู้บังคับบัญชาที่มีการควบคุมอย่างมีประสิทธิภาพ (effective control) ซึ่งศาล ICTY ได้เคยวางหลักเกณฑ์ว่าหมายถึง ผู้มีความสามารถอย่างเป็นรูปธรรม (material ability) ในการป้องกัน (prevent) หรือลงโทษ (punish) และบุคคลที่มีเพียงอิทธิพลเหนือ (substantial influence) ย่อมไม่มีความรับผิดชอบ นอกจากนี้ต้องพิจารณาถึงความเป็นผู้บังคับบัญชาตามความเป็นจริง (de facto) ว่ามีสถานะเช่นเดียวกับความเป็นผู้บังคับบัญชาตามกฎหมาย (de jure)⁴

1.3 องค์ประกอบภายนอก

ธรรมนูญกรุงโรม ข้อ 28 (a) และ (b) ตอนต้นบัญญัติให้ “การกระทำความผิด...เป็นผลจากการไม่ควบคุมผู้ใต้บังคับบัญชาอย่างเหมาะสม” (crimes... as a result failure to exercise control properly) สะท้อนให้เห็นว่าความรับผิดชอบของผู้บังคับบัญชาประการแรกนั้น คือหน้าที่ทั่วไปในการควบคุมการกระทำของผู้ใต้บังคับบัญชาอย่างเหมาะสม (duty to exercise control properly) ให้มีการปฏิบัติโดยสอดคล้องกับกฎหมายมนุษยธรรมระหว่างประเทศ แต่ลำพังการไม่ควบคุมเช่นนี้ยังไม่ทำให้ผู้บังคับบัญชามีความรับผิด จนกว่าจะปรากฏถึงการกระทำความผิดของผู้ใต้บังคับบัญชาอันเป็นผลมาจากการไม่ควบคุมเช่นนั้น และจะนำมาซึ่งหน้าที่เฉพาะของผู้บังคับบัญชาในการใช้มาตรการอันจำเป็นและเหมาะสม (necessary and reasonable measure) อันเป็นองค์ประกอบที่ต้องพิจารณาถัดไป⁵

³ *Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo*, ICC Pre-Trial Chamber II Decision, 15 June 2009, paras. 341-342.

⁴ *Prosecutor v. Delalic et al.* (IT-96-21-T), ICTY Trial Chamber Judgement, 16 November 1998, para.378. ศาลอาญาระหว่างประเทศ (ICC) ได้อธิบายว่าการควบคุมอย่างมีประสิทธิภาพ (effective control) คือความสามารถอย่างเป็นรูปธรรมในการป้องกัน (prevent) หรือระงับ (repress) การกระทำความผิด หรือการส่งเรื่องให้หน่วยงานที่มีอำนาจสอบสวนและดำเนินคดี (submit the matter to the competent authorities) โปรดดู *Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo* (ICC-01/05-01/08), ICC Trial Chamber III Judgment, 21 March 2016, para.183. แท้จริงแล้วหน้าที่ทั้งสามประการนี้ คือเรื่องเดียวกันกับหน้าที่ป้องกัน (prevent) และลงโทษ (punish).

⁵ Otto Triffterer, “Causality, a Separate Element of the Doctrine of Superior Responsibility as Expressed in Article 28 Rome Statute?,” *Leiden Journal of International Law*, p.203 (2002). ศาลอาญาระหว่างประเทศ ในคดี Bemba Gombo ได้ตีความว่าองค์ประกอบเรื่องหน้าที่ควบคุมการกระทำของผู้ใต้บังคับบัญชาอย่างเหมาะสม (duty to exercise control properly) คือเรื่องเดียวกันกับหน้าที่เฉพาะในการใช้มาตรการอันจำเป็นและเหมาะสม (necessary and reasonable measure) การกระทำความผิดเป็นผลจากการไม่ควบคุมผู้ใต้บังคับบัญชาอย่างเหมาะสม

ประการต่อมาคือหน้าที่เฉพาะในการใช้มาตรการอันจำเป็นและเหมาะสม (necessary and reasonable measure) ประกอบด้วยหน้าที่สามประการ คือ (1) การป้องกัน (prevent) (2) การระงับ (repress) ซึ่งครอบคลุมหน้าที่สองประการ คือหน้าที่ในการหยุดการกระทำผิดที่กำลังดำเนินไป (stop on-going crime) อันเป็นเรื่องเดียวกับการป้องกัน และการลงโทษ (punish) ผู้กระทำผิดภายหลังจากการกระทำผิดแล้ว⁶ และ(3) หน้าที่ส่งเรื่องให้หน่วยงานที่มีอำนาจสอบสวนและดำเนินคดี (submit the matter to the competent authorities)

1.4 องค์ประกอบภายใน

องค์ประกอบภายใน (*mens rea*) ประกอบด้วยความผิดสามลำดับ คือ (1) ผู้บังคับบัญชา “รู้” (knew) โดยเป็นความรับผิดชอบในระดับ “เจตนา” (intention) (2) ผู้บังคับบัญชา “ควรรู้” (should have known) สอดคล้องกับองค์ประกอบภายใน ในระดับของ “ประมาท” (negligence) และ(3) ผู้บังคับบัญชา “จงใจเพิกเฉยต่อข้อมูลที่ระบุอย่างชัดแจ้ง” (consciously disregarded information which clearly indicated) ซึ่งเป็นรูปแบบของความ “ประมาทโดยจงใจ” (recklessness)⁷

2. วิเคราะห์เปรียบเทียบความผิดฐานเจ้าพนักงานละเว้นการปฏิบัติหน้าที่โดยมิชอบ

ด้วยลักษณะของความผิดในการไม่กระทำในทางอาญาและโดยที่ผู้ประกอบอาชญากรรมร้ายแรงมักเกี่ยวข้องกับผู้ใช้อำนาจรัฐ จึงมีข้อพิจารณาเรื่องการลงโทษผู้บังคับบัญชาในความผิดฐานเจ้าพนักงานละเว้นการปฏิบัติหน้าที่โดยมิชอบ⁸ ตามประมวลกฎหมายอาญามาตรา 157⁹ ซึ่งมีข้อพิจารณาสามประการคือ (1) สถานะของผู้บังคับบัญชา (2) หน้าที่ของผู้บังคับบัญชาและ (3) เจตนาของผู้บังคับบัญชา

2.1 สถานะของผู้บังคับบัญชา

การพิจารณาลงโทษผู้บังคับบัญชาโดยอาศัยประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 157 จะต้องปรากฏว่า (1) บุคคลที่ต้องรับผิดชอบเป็น “เจ้าพนักงาน”¹⁰ และ (2) เป็นผู้บังคับบัญชาของผู้กระทำความผิด ซึ่งในเบื้องต้นจะเห็นได้ว่า บุคคลที่ไม่เป็นเจ้าพนักงานจะไม่อาจมีความผิดฐานนี้ได้เลย โดยในกรณีของผู้บังคับบัญชาทหาร (military commander) นั้น เมื่อพิจารณาตามกฎหมายไทยแล้ว ทหารเป็นเจ้าพนักงานตามพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการทหาร พ.ศ. 2521 ในส่วนบุคคลที่กระทำการเป็นผู้บังคับบัญชาทางทหาร (person effectively acting as a military commander) หมายถึง ผู้ที่ไม่มียศตำแหน่งทางทหารแต่มีอำนาจกำกับกำลังทางทหาร เช่น นายกรัฐมนตรีหรือรัฐมนตรีเป็นข้าราชการการเมือง ตามพระราชบัญญัติข้าราชการการเมือง พ.ศ. 2534 มีอำนาจบังคับบัญชาข้าราชการฝ่ายบริหารทุกตำแหน่งซึ่งสังกัดกระทรวง ทบวง กรม และส่วนราชการที่เรียกชื่ออย่างอื่นที่มีฐานะเป็นกรม

(crimes as a result failure to exercise control properly) จึงเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับการวินิจฉัยองค์ประกอบเรื่องการกระทำสัมพันธ์กับผล (causation) และองค์ประกอบข้อนี้จะปรากฏได้เฉพาะกรณีของการละเลยไม่ป้องกัน (prevent) เท่านั้น โปรดดู ICC, *Bemba Gombo* Pre-Trial Chamber II Decision, paras.422-424.

⁶ ICC, *Bemba Gombo* Trial Chamber III Judgment, paras.205-207.

⁷ ปกป้อง ศรีสนิท, คำอธิบายกฎหมายอาญาระหว่างประเทศ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เดือนตุลา, 2556), น. 164.

⁸ เนื่องจากความรับผิดทางอาญาของผู้บังคับบัญชามีลักษณะเป็นการไม่กระทำในทางอาญา ในการวิเคราะห์เปรียบเทียบผู้เขียนจึงขอเรียกฐานความผิดนี้ว่า “ความผิดฐานเจ้าพนักงานละเว้นการปฏิบัติหน้าที่โดยมิชอบ,”

⁹ ประมวลกฎหมายอาญามาตรา 157 บัญญัติว่า “ผู้ใดเป็นเจ้าพนักงาน ปฏิบัติหรือละเว้นการปฏิบัติหน้าที่โดยมิชอบ เพื่อให้เกิดความเสียหายแก่ผู้หนึ่งผู้ใด หรือปฏิบัติหรือละเว้นการปฏิบัติหน้าที่โดยทุจริต ต้องระวางโทษจำคุกตั้งแต่หนึ่งปีถึงสิบปี หรือปรับตั้งแต่สองหมื่นบาทถึงสองแสนบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ,”

¹⁰ ประมวลกฎหมายอาญามาตรา 1(16) บัญญัติว่า “เจ้าพนักงาน หมายความว่า บุคคลซึ่งกฎหมายบัญญัติว่าเป็นเจ้าพนักงานหรือได้รับแต่งตั้งตามกฎหมายให้ปฏิบัติหน้าที่ราชการ ไม่ว่าเป็นประจำหรือครั้งคราว และไม่ว่าจะได้รับค่าตอบแทนหรือไม่,”

และหรือเป็นผู้บังคับบัญชาข้าราชการในกระทรวง¹¹ และในกรณีของ “ผู้บังคับบัญชาพลเรือน” (civilian superior) ก็มีข้อพิจารณาทำนองเดียวกัน คือจะต้องเป็นเจ้าของพนักงาน เช่น ข้าราชการตำรวจ ถือเป็นเจ้าพนักงานตามพระราชบัญญัติตำรวจแห่งชาติ พ.ศ. 2547 อันอาจถูกพิจารณาความผิดตามประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 157 ได้

2.2 หน้าที่ของผู้บังคับบัญชา

การไม่กระทำในทางอาญา มีองค์ประกอบภายนอก (*actus reus*) ที่เป็นเรื่องหน้าที่ต้องกระทำ (duty to act) ซึ่งกรณีนี้ขึ้นอยู่กับอำนาจที่ผู้บังคับบัญชามีตามสถานการณ์โดยไม่มีบรรทัดฐานในทางนามธรรม¹² อย่างไรก็ตาม ศาล ICTY ได้เคยวางแนวทางพิจารณาไว้ว่า “เมื่อผู้บังคับบัญชาผู้ถึงการกระทำความผิดผู้บังคับบัญชาอาจดำเนินการตรวจสอบความเป็นไปได้ในการกระทำความผิด โต้แย้งและวิพากษ์วิจารณ์การกระทำความผิด เริ่มดำเนินคดีทางวินัย รายงานพร้อมยืนยันไปยังผู้บังคับบัญชาที่สูงกว่า”¹³ ซึ่งจะเห็นได้ว่าอำนาจดำเนินการทางวินัยเป็นหนึ่งในมาตรการสำคัญที่แสดงให้เห็นอำนาจควบคุมผู้ใต้บังคับบัญชา โดยเมื่อพิจารณากฎหมายไทยที่เกี่ยวข้องพบว่าหน้าที่ดำเนินการทางวินัยในทำนองนี้ก็พอจะปรากฏในกฎหมายไทยเช่นเดียวกัน เช่น การดำเนินการทางวินัยตามกฎหมายวินัยทางทหาร¹⁴ หรือทางตำรวจ¹⁵ เช่นนี้แล้ว กรณีที่ผู้บังคับบัญชาที่เกี่ยวข้องไม่ดำเนินการทางวินัยตามกฎหมายกับผู้กระทำความผิดอาจถือเป็นการ “ละเว้นการปฏิบัติหน้าที่” ตามประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 157 ได้ และอาจจะพอเทียบเท่ากับหน้าที่อันเป็นมาตรการที่จำเป็นและเหมาะสม (necessary and reasonable measure) ได้บ้าง

2.3 เจตนาของผู้บังคับบัญชา

ความผิดฐานพนักงานปฏิบัติหรือละเว้นการปฏิบัติหน้าที่โดยมิชอบด้วยกฎหมาย ตามประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 157 เป็นความรับผิดทางอาญาที่ผู้กระทำความผิดต้องมีเจตนาพิเศษ (specific intent) คือ เจตนาเพื่อให้เกิดความเสียหายแก่ผู้หนึ่งผู้ใด และเจตนาโดยทุจริต โดยถ้อยคำว่าเพื่อให้เกิดความเสียหายแก่ผู้หนึ่งผู้ใด เป็นกรณีที่เจ้าพนักงานมีเจตนาที่จะ “กลั่นแกล้ง”¹⁶ ซึ่งเมื่อพิจารณาเปรียบเทียบกับหลักความรับผิดทางอาญาของผู้บังคับบัญชาแล้ว ในกรณีที่ผู้บังคับบัญชา “รู้” (knew) ถึงการกระทำความผิด ซึ่งเป็นความผิดในระดับเจตนา (intention) และจะเห็นได้ว่า ความผิดอาญาร้ายแรงตามธรรมนูญกรุงโรม เป็นการกระทำที่โหดร้ายละเมิดต่อสิทธิเสรีภาพและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์อย่างร้ายแรง การที่ผู้บังคับบัญชาซึ่งเจตนาที่จะเพิกเฉยอาจถูกพิจารณาได้ว่าเป็นกรณีที่ผู้บังคับบัญชามีเจตนา “กลั่นแกล้ง” เพื่อให้เกิดความเสียหายแก่ผู้หนึ่งผู้ใดได้ตามหลักกรรมเป็นเครื่องชี้เจตนา จึงดูเหมือนว่าจะลงโทษผู้บังคับบัญชาตามประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 157 ในกรณีนี้ได้

อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนเห็นว่าแท้จริงแล้วหลักความรับผิดทางอาญาของผู้บังคับบัญชาเรียกร้องให้ปรากฏเพียงเจตนาธรรมดา (intention) เท่านั้น แต่การจะลงโทษผู้บังคับบัญชาตามประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 157 นั้น จะต้องทำให้ปรากฏเจตนาพิเศษ (specific intent) ต่อไป ว่าเพื่อให้เกิดความเสียหายต่อผู้หนึ่งผู้ใด แท้จริงแล้วความผิดทั้งสองเรื่องนี้ไม่สอดคล้องกัน ส่วนกรณีในกรณีที่ผู้บังคับบัญชา “ควรได้รู้” (should have known) หรือ “จงใจเพิกเฉยต่อข้อมูลที่ระบุอย่างชัดเจน” (consciously disregard information which clearly indicated) ถึงการกระทำความผิด เป็นความผิดในระดับประมาท (negligence) และประมาทโดยจงใจ (recklessness) ซึ่งมีใช้เรื่อง

¹¹ พระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ. 2534 มาตรา 11, 20.

¹² ICC, *Bemba Gombo Trial Chamber III Judgment*, para.197.

¹³ ICTY, *Oric Trial Chamber Judgment*, para.331.

¹⁴ พระราชบัญญัติว่าด้วยวินัยทหาร พ.ศ. 2476 มาตรา 6.

¹⁵ พระราชบัญญัติตำรวจแห่งชาติ พ.ศ. 2547 มาตรา 80.

¹⁶ หยุด แสงอุทัย, *กฎหมายอาญา ภาค 2-3*, พิมพ์ครั้งที่ 11, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2553), น.75.; ปกป้อง ศรีสนิท, “ประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 157 ในฐานะเกราะคุ้มกันเจ้าพนักงานในการปฏิบัติหน้าที่,” *วารสารวิชาการศาลปกครอง*, ปีที่ 8, ฉบับที่ 3, น.17-18 (กันยายน – ธันวาคม 2551).

เจตนา ในกรณีเช่นนี้ไม่อาจลงโทษผู้บังคับบัญชาตามประมวลกฎหมายอาญามาตรา 157 ได้เลย เพราะขาดเจตนา พิเศษ (specific intent) นอกจากนี้ ในส่วนของ “เจตนาทุจริต”¹⁷ นั้น ซึ่งกรณีก็เป็นเช่นเดียวกัน กล่าวคือจะต้อง พิสูจน์ให้เห็นถึงเจตนาพิเศษในเรื่องเจตนาทุจริตต่อไป หากไม่ปรากฏถึงเจตนาทุจริตแล้วย่อมไม่อาจลงโทษ ผู้บังคับบัญชาในกรณีนี้ได้เช่นเดียวกัน

3. การนำหลักความรับผิดทางอาญาของผู้บังคับบัญชามาบัญญัติเป็นกฎหมายภายใน

โดยที่หลักความรับผิดทางอาญาของผู้บังคับบัญชาตามธรรมนูญกรุงโรม ข้อ 28 มีเจตนารมณ์ในการให้อำนาจการบังคับบัญชาเป็นเครื่องมือในการป้องกันและปราบปรามอาชญากรรมร้ายแรง การไม่ปฏิบัติตามหน้าที่ของผู้บังคับบัญชาจึงเป็นการไม่กระทำ (omission) ที่ก่อให้เกิดการกระทำความผิดอาญาร้ายแรงซึ่งสร้างความเสียหายอย่างกว้างขวาง ซึ่งสมควรกำหนดเป็นความผิดอาญา และการไม่กำหนดความรับผิดทางอาญาของผู้บังคับบัญชาจะทำให้ไม่มีฐานความผิดมาปรับใช้แก่กรณีได้อย่างเหมาะสม ผู้เขียนจึงเห็นว่าหากประเทศไทยจะได้พิจารณานำหลักการตามธรรมนูญกรุงโรมมาใช้หรือมาบัญญัติเป็นกฎหมายไทย ย่อมจะต้องกำหนดความรับผิดทางอาญาของผู้บังคับบัญชาด้วย

ในองค์ประกอบเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างผู้บังคับบัญชากับผู้ใต้บังคับบัญชา (superior and subordinate relationship) นั้น มีสาระสำคัญคือ “การควบคุมอย่างมีประสิทธิภาพ” (effective control) และผู้บังคับบัญชาที่จะต้องมีความรับผิดอาจมีได้หลายคนหลายลำดับ ตั้งแต่ผู้บังคับบัญชาโดยตรงของตัวผู้กระทำความผิด ตลอดจนผู้บังคับบัญชาตามลำดับชั้นในระดับสูงที่มีใช้ผู้บังคับบัญชาโดยตรงเหนือตัวผู้ใต้บังคับบัญชา ซึ่งการกำหนดความผิดอาญาต้องมีความชัดเจน ตามหลักความชอบด้วยกฎหมาย (*nullum crimen nulla poena sine lege*) และการบัญญัติต้องประกอบขึ้นจึงสามารถบัญญัติได้ด้วยการให้นิยามของคำว่า “ผู้บังคับบัญชา” ทั้งที่เป็นผู้บังคับบัญชาทหารและผู้บังคับบัญชาพลเรือนให้ชัดเจน และครอบคลุมหลักเกณฑ์เรื่องการควบคุมอย่างมีประสิทธิภาพโดยสอดคล้องกับธรรมนูญกรุงโรม

ในส่วนของฐานความผิดทางอาญาของผู้บังคับบัญชานั้น ธรรมนูญกรุงโรมข้อ 28 ได้บัญญัติถึงองค์ประกอบภายนอก (*actus reus*) และองค์ประกอบภายใน (*mens rea*) หลายลำดับ ทำให้สามารถแบ่งลักษณะความผิดของผู้บังคับบัญชาออกเป็นหลายลักษณะความผิด คือ (1) กรณีความรับผิดโดยเจตนาของผู้บังคับบัญชา ได้แก่ กรณีรู้ (*knew*) และความรับผิดที่มีใจโดยไม่เจตนาของผู้บังคับบัญชา ได้แก่ กรณีควรรู้ (*should have known*) หรือจงใจเพิกเฉยต่อข้อมูล (*consciously disregarded information*) และ (2) กรณีความรับผิดในเหตุการณ์ก่อนหรือขณะมีการกระทำความผิด ได้แก่ การไม่ป้องกัน (*prevent*) หรือระงับ (*repress*) และความรับผิดในเหตุการณ์ภายหลังมีการกระทำความผิด ได้แก่ การไม่ลงโทษ (*punish*) หรือส่งเรื่อง (*submit*) ลักษณะความผิดเช่นนี้ทำให้มีปัญหาว่าการกำหนดความรับผิดของผู้บังคับบัญชาควรมีลักษณะเป็นรูปแบบความรับผิด (*mode of liability*) ที่ผู้บังคับบัญชาต้องมีความรับผิดเช่นเดียวกับผู้ใต้บังคับบัญชาที่กระทำความผิด หรือความรับผิดที่แยกต่างหากเฉพาะ (*separate offense*) ที่ผู้บังคับบัญชาต้องมีความรับผิดเฉพาะเพื่อการละเมิดหน้าที่ของตนเท่านั้น¹⁸

จากการศึกษาแนวทางการกำหนดความผิดของต่างประเทศพบว่า สหราชอาณาจักร และประเทศฝรั่งเศส และประเทศแคนาดา ได้บัญญัติความรับผิดทางอาญาของผู้บังคับบัญชาโดยมีข้อความเช่นเดียวกันกับธรรมนูญกรุงโรมข้อ 28 โดยสหราชอาณาจักรได้กำหนดความผิดของผู้บังคับบัญชาให้มีความรับผิดเช่นเดียวกับการช่วยเหลือ การ

¹⁷ ประมวลกฎหมายอาญามาตรา มาตรา 1(1) บัญญัติว่า “โดยทุจริต” หมายความว่าเพื่อแสวงหาประโยชน์ที่มีครได้ โดยที่ชอบด้วยกฎหมายสำหรับตนเองหรือผู้อื่น”

¹⁸ ปัจจุบัน แนวคำวินิจฉัยศาลอาญาระหว่างประเทศถือว่าความผิดทางอาญาของผู้บังคับบัญชาตามธรรมนูญกรุงโรมข้อ 28 มีลักษณะเป็นรูปแบบความรับผิด (*mode of liability*) อีกรูปแบบหนึ่งต่างหากจากตามธรรมนูญกรุงโรมข้อ 25 โปรดดู ICC, *Bemba Gombo Trial Chamber III Judgment*, paras.171-172. อย่างไรก็ตาม ศาล ICTY ถือว่าหลักความรับผิดของผู้บังคับบัญชาเป็น ความรับผิดที่แยกต่างหากเฉพาะ (*separate offense*) โปรดดู ICTY, *Oric Trial Chamber Judgment*, para.293.

ให้ความสะดวก การให้คำปรึกษา หรือจัดให้มีการกระทำความผิด¹⁹ ซึ่งเป็นความรับผิดชอบของผู้บังคับบัญชาในลักษณะของรูปแบบความรับผิด (mode of liability)²⁰ และประเทศฝรั่งเศสได้กำหนดความผิดของผู้บังคับบัญชาให้มีความรับผิดในรูปแบบของผู้ร่วมกระทำความผิด (accomplice)²¹ อันถือได้ว่ามีลักษณะเป็นรูปแบบความรับผิดเช่นเดียวกัน ส่วนประเทศแคนาดาได้กำหนดความผิดของผู้บังคับบัญชาให้มีกำหนดโทษเฉพาะของความผิดฐานนี้โดยมีอัตราโทษจำคุกตลอดชีวิต²² จึงเป็นความรับผิดในลักษณะของความรับผิดแยกต่างหากเฉพาะ (separate offense)²³ อย่างไรก็ตาม แม้จะเป็นความผิดเฉพาะ แต่มีข้อสังเกตว่าการกำหนดอัตราโทษกรณีนี้ก็เป็นการกำหนดโทษในอัตราโทษอย่างสูงถึงจำคุกตลอดชีวิต

ประเทศเยอรมนี และประเทศเนเธอร์แลนด์ได้บัญญัติในแนวทางที่แตกต่างออกไปด้วยการแยกลักษณะความผิดต่าง ๆ ออกจากกัน โดยประเทศเยอรมนีได้บัญญัติให้การตีความรับผิดโดยเจตนาของผู้บังคับบัญชามีอัตราโทษเช่นเดียวกับผู้กระทำความผิด และกรณีความรับผิดที่มีโทษโดยเจตนาของผู้บังคับบัญชานั้นได้กำหนดให้เป็นความผิดสำหรับการละเว้นในการควบคุมอย่างเหมาะสม (omit properly to supervise) มีอัตราโทษจำคุกไม่เกิน 3 ปี นอกจากนี้ ประเทศเยอรมนียังได้กำหนดได้บัญญัติความผิดกรณีผู้บังคับบัญชาไม่ส่งเรื่องให้หน่วยงานที่มีอำนาจสอบสวนและดำเนินคดีเป็นความรับผิดที่แยกต่างหากเฉพาะ (separate offense) อีกฐานหนึ่งด้วยโดยมีอัตราโทษจำคุกไม่เกิน 5 ปี²⁴ ในส่วนของประเทศเนเธอร์แลนด์ ได้บัญญัติให้การตีความรับผิดโดยเจตนาอัตราโทษเช่นที่กำหนดในฐานความผิดนั้น ๆ อันเป็นรูปแบบความรับผิด (mode of liability) และประเทศเนเธอร์แลนด์ได้บัญญัติให้การตีความรับผิดโดยประมาทมีอัตราโทษไม่เกิน 2 ใน 3 ของของอัตราโทษขั้นสูงที่กำหนดในฐานความผิดนั้น ๆ ซึ่งเป็นความรับผิดที่แยกต่างหากเฉพาะ (separate offense) แต่มีได้กำหนดความผิดในการไม่ลงโทษหรือส่งเรื่องให้มีการดำเนินคดีแต่อย่างใด²⁵

ผู้เขียนเห็นด้วยกับแนวทางการบัญญัติโดยแยกลักษณะความผิดเช่นกฎหมายของประเทศเยอรมนีและประเทศเนเธอร์แลนด์ เพราะเจตนารมณ์ของหลักความรับผิดทางอาญาของผู้บังคับบัญชา คือการอาศัยอำนาจการบังคับบัญชาของบุคคลเพื่อเป็นเครื่องมือสำคัญในการควบคุมสอดส่องดูแลผู้ใต้บังคับบัญชามีให้มีการประกอบอาชญากรรมร้ายแรง ผู้บังคับบัญชาที่เจตนา (intention) ปลอมปละลยให้มีการกระทำความผิด ย่อมต้องมีความผิดโดยตรงในการกระทำของผู้บังคับบัญชา สอดคล้องกับหลักงดเว้นกระทำการ แต่ในกรณีผู้บังคับบัญชาไม่รู้ (lack of knowledge) ว่าผู้ใต้บังคับบัญชากำลังกระทำ หรือกำลังจะกระทำความผิดนั้นหรือรู้ข้อเท็จจริงภายหลังการกระทำ (knowledge after the fact) นั้น เมื่อการกระทำความผิดของผู้ใต้บังคับบัญชานั้น ล้วนแล้วแต่เป็นความผิดที่ต้องการเจตนา (intention) กรณีย่อมไม่สมควรที่จะกำหนดความรับผิดทางอาญา ในลักษณะของความรับผิดโดยไม่เจตนาในการกระทำโดยเจตนาของบุคคลอื่น อย่างไรก็ตาม ได้กล่าวมาแล้วว่า เมื่อพิจารณาข้อความตามธรรมนูญกรุงโรมข้อ 28 ผู้บังคับบัญชาจะมีหน้าที่และความรับผิดเมื่อการกระทำความผิดของผู้ใต้บังคับบัญชาเป็นผลจากการไม่ควบคุมผู้ใต้บังคับบัญชาอย่างเหมาะสม (failure to exercise control properly) อันจะนำมาซึ่งหน้าที่เฉพาะของผู้บังคับบัญชา จึงเห็นได้ว่ากรณีความรับผิดที่มีโทษโดยเจตนา แท้จริงแล้วก็เป็นการที่ผู้บังคับบัญชาละเลยต่อหน้าที่

¹⁹ International Criminal Court Act 2001, section 65.

²⁰ Elies van Sliedregt, "Article 28 of the ICC Statute: Mode of Liability and/or Separate Offense?," *New Criminal Law Review: In International and Interdisciplinary Journal*, Vol. 12 No. 3, p.428 (2009).

²¹ Code penal, article 213-4-1.

²² Crimes against Humanity and War Crimes Act 2000, section 5, 7.

²³ Elies van Sliedregt, *supra note 20*, p.429.

²⁴ Code of Crime against International Law, section 4, 14, 15.

²⁵ International Crimes Act, section 9.

ทั่วไปในการควบคุมผู้ใต้บังคับบัญชาอย่างเหมาะสม (duty to exercise control properly) ก่อนแล้วนั่นเอง จึงสมควรมีความผิดสำหรับการละเมิดต่อหน้าที่ควบคุมของตน สอดคล้องกับหลักละเว้นการกระทำ

ในกรณีของความรับผิดชอบในเหตุการณ์ภายหลังการกระทำความผิด กล่าวคือ กรณีของการไม่ลงโทษ (punish) และไม่ส่งเรื่องให้หน่วยงานที่มีอำนาจเพื่อการสอบสวนและดำเนินคดี (submit the matter to the competent authorities) นั้น กฎหมายมีเจตนารมณ์เพื่อป้องกันอาชญากรรมที่อาจเกิดขึ้นในอนาคตโดยมิได้มีสัมพันธ์กับความผิดที่เกิดขึ้นแล้ว ผู้เขียนเห็นว่าควรแยกเป็นอีกฐานความผิดหนึ่ง โดยเป็นความรับผิดที่แยกต่างหากเฉพาะ (separate offense) สอดคล้องกับหลักละเว้นการกระทำ และควรกำหนดให้ผู้บังคับบัญชาต้องรับผิดเมื่อมีเจตนา (intention) เท่านั้น เพราะผู้บังคับบัญชาที่มิรู้ข้อเท็จจริงเช่นนั้นแล้วก็ย่อมเป็นไปไม่ได้ที่จะให้ผู้บังคับบัญชาดำเนินการลงโทษและส่งเรื่องให้หน่วยงานที่มีอำนาจเพื่อการสอบสวนและดำเนินคดี ทั้งความผิดกรณีนี้เป็นเรื่องการป้องกันการกระทำความผิดที่อาจเกิดขึ้นต่อไปในอนาคต มิได้มุ่งหมายปราบปรามกับการกระทำความผิดของผู้ใต้บังคับบัญชาที่เกิดขึ้นก่อนแล้ว กรณีผู้บังคับบัญชาไม่มีเจตนาจึงไม่เหมาะสมที่จะเป็นความผิด

บทสรุป

ผู้เขียนมีความเห็นว่าประเทศไทยจะได้พิจารณาและกำหนดให้หลักการตามธรรมนูญกรุงโรมเป็นความผิดอาญาตามกฎหมายภายใน ทั้งนี้ โดยพิจารณาตามความเหมาะสม ย่อมจำเป็นและเป็นประโยชน์ต่อการปฏิบัติตามพันธกรณีในการป้องกัน และปราบปรามอาชญากรรมร้ายแรง ที่เป็นความผิดต่อกฎหมายเด็ดขาด (*jus cogens*) และเป็นส่งเสริมการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนในประเทศไทย และผู้เขียนเห็นว่ากรณีนี้จำเป็นต้องกำหนดความรับผิดทางอาญาของผู้บังคับบัญชาด้วย และโดยเหตุผลที่ได้กล่าวมาข้างต้นในบทความนี้ผู้เขียนจึงขอเสนอแนวทางการกำหนดความรับผิดทางอาญาของผู้บังคับบัญชาดังนี้

1. ในส่วนคำนิยาม ผู้เขียนจึงเห็นว่าควรกำหนดนิยามของผู้บังคับบัญชาในลักษณะนี้ คือ

“ผู้บังคับบัญชาทหาร” หมายความว่า ผู้บังคับบัญชาที่มีการบังคับบัญชาและการควบคุมอย่างมีประสิทธิภาพในทางทหาร รวมถึงบุคคลอื่นผู้กระทำการอย่างมีประสิทธิภาพเช่นเดียวกับผู้บังคับบัญชาทางทหาร

“ผู้บังคับบัญชาพลเรือน” หมายความว่า บุคคลอื่นผู้มีอำนาจและการควบคุมอย่างมีประสิทธิภาพเหนือผู้ใต้บังคับบัญชาและกิจกรรมที่กระทำโดยผู้ใต้บังคับบัญชา นอกจากผู้บังคับบัญชาทหาร

“การควบคุมอย่างมีประสิทธิภาพ” หมายความว่า ความสามารถอย่างเป็นรูปธรรมในการออกคำสั่ง หรือการกระทำอื่นใดภายในอำนาจของผู้บังคับบัญชา อันเป็นสาระสำคัญในประการที่จะป้องกันและหรือลงโทษการกระทำความผิดของผู้ใต้บังคับบัญชาได้

2. ในส่วนฐานความผิด ผู้เขียนเห็นว่าควรกำหนดแยกความรับผิดของผู้บังคับบัญชาออกเป็น 3 ลักษณะความผิด คือ

กรณีผู้บังคับบัญชามีเจตนาไม่ป้องกันการกระทำความผิด โดยบัญญัติในลักษณะนี้

“ผู้บังคับบัญชาทหาร หรือผู้บังคับบัญชาพลเรือนผู้ใด จงใจละเลยที่จะทำการป้องกันผู้ใต้บังคับบัญชาจากการกระทำความผิด ต้องระวางโทษเช่นเดียวกับผู้กระทำผิด”

กรณีผู้บังคับบัญชามีเจตนาจะไม่ป้องกันการกระทำความผิด โดยบัญญัติในลักษณะนี้

“ผู้บังคับบัญชาทหาร ที่ละเว้นการควบคุมอย่างเหมาะสมต่อผู้ใต้บังคับบัญชาของตน จะต้องได้รับโทษเมื่อผู้ใต้บังคับบัญชาได้กระทำความผิดตามกฎหมายนี้ หากว่าในสถานการณ์ขณะนั้นผู้บังคับบัญชาควรได้รู้ถึงการกระทำความผิดและผู้บังคับบัญชาควรจะต้องป้องกันการกระทำความผิดนั้น

ผู้บังคับบัญชาพลเรือน ที่ละเว้นในการควบคุมอย่างเหมาะสมแก่ผู้ใต้บังคับบัญชาของตน จะต้องได้รับโทษเมื่อผู้ใต้บังคับบัญชาได้กระทำความผิดตามกฎหมายนี้ หากผู้บังคับบัญชาจงใจเพิกเฉยต่อข้อมูลที่ระบุอย่างชัดแจ้งถึงการกระทำผิดและผู้บังคับบัญชาควรจะต้องป้องกันการกระทำความผิดนั้น

การกระทำความผิดตามวรรคหนึ่งและวรรคสองต้องระวางโทษกึ่งหนึ่งของโทษที่กำหนดไว้สำหรับความผิดนั้น”

กรณีผู้บังคับบัญชาไม่ลงโทษ และไม่ส่งเรื่องให้หน่วยงานที่มีอำนาจสอบสวนและดำเนินคดี โดยบัญญัติในลักษณะนี้

“ผู้บังคับบัญชาทหาร หรือ ผู้บังคับบัญชาพลเรือน ผู้ใดละเว้นที่จะลงโทษตามอำนาจของตน และส่งเรื่องให้แก่หน่วยงานที่มีอำนาจสอบสวนหรือดำเนินคดี ในความผิดตามกฎหมายฉบับนี้ที่กระทำโดยผู้ใต้บังคับบัญชา ต้องระวางโทษกึ่งหนึ่งของโทษที่กำหนดไว้สำหรับความผิดนั้น”

บรรณานุกรม

หนังสือ

- คณิต ฌ นคร. กฎหมายอาญาภาคทั่วไป. พิมพ์ครั้งที่ 6 แก้ไขเพิ่มเติม. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2560.
- ปกป้อง ศรีสนิท. คำอธิบายกฎหมายอาญาระหว่างประเทศ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เดือนตุลา, 2556.
- หยุด แสงอุทัย. กฎหมายอาญา ภาค 2-3. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2553.

บทความ

- ปกป้อง ศรีสนิท. “ประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 157 ในฐานะ “เกราะคุ้มกันเจ้าพนักงาน” ในการปฏิบัติหน้าที่.” วารสารวิชาการศาลปกครอง 4. (กันยายน - ธันวาคม, 2551) : 10 - 23.

วิทยานิพนธ์

- ธงไท ธัมมะศักดิ์. “แนวคำพิพากษาของศาลอาญาระหว่างประเทศคดียูโกสลาเวีย เกี่ยวกับความรับผิดทางอาญาของผู้บังคับบัญชาต่อการกระทำของผู้ใต้บังคับบัญชา.” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548.
- พัสสน ตันติเตมิท. “ความผิดฐานเจ้าพนักงานปฏิบัติหน้าที่โดยมิชอบตามประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 157.” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2555.

BOOKS

- Meloni, Chantal. *Command Responsibility in International Criminal Law*. The Hague: T.M.C. Asser Press, 2010.
- Sliedregt, Elies van. *Individual criminal responsibility in international law*. Oxford : Oxford University Press, 2012

ARTICLES

- Meloni, Chantal. “Command Responsibility : Mode of Liability for the Crimes of Subordinates or Separate Offence of the Superior?.” Journal of International Criminal Justice. Vol. 5, Issue 3. (2007) : 620 - 635.
- Sliedregt, Elies van. “Article 28 of the ICC Statute: Mode of Liability and/or Separate Offense?.” New Criminal Law Review : In International and Interdisciplinary Journal. Vol. 12 No. 3. (2009) : 420 - 431.

Triffterer, Otto. Causality, a Separate Element of the Doctrine of Superior Responsibility as Expressed in Article 28 Rome Statute?, *Leiden Journal of International Law*, (2002) : 179-205.

OTHER DOCUMENT

Prosecutor v. Delalic et al. (IT-96-21-T), ICTY Trial Chamber Judgement, 16 November 1998.

Prosecutor v. Delalic et al. (IT-96-21-A), ICTY Appeal Chamber Judgement, 20 February 2001.

Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo (ICC-01/05-01/08), Pre-Trial Chamber II Decision, 15 June 2009

Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo (ICC-01/05-01/08), Trial Chamber III Judgment, 21 March 2016.

Prosecutor v. Oric (IT-03-68), ICTY Trial Chamber Judgement, 30 July 2006.

Prosecutor v. Oric (IT-03-68-A), ICTY Appeal Chamber Judgement, 3 July 2008.